

Bröllops- och fastlagsbjörn.

Af

N. E. Hammarstedt.

Med anledning af min uppsats »Kvarlevor av en Frösritual i en svensk bröllopslek» i »Fästskrift till H. F. Feilberg 1911» har docenten S. Lampa i föregående årgång af *Fataburen*, s. 244, infört en af honom gjord uppteckning från Västergötland om den i nämnda afhandling undersökta bröllopsseden. Såsom jag på annat håll ämnar framställa visar sig nämnda landskap skänka flera värdefulla bidrag till stabbdansens historia. Dybecks förklaring, att dansen är söder om Mälaren alldeles okänd, af hvilken jag lät mig påverkas, visar sig således ohållbar. Emellertid är Västergötland det enda landskap inom Götaland, där stabbdansen hittills påvisats, och det samma gäller äfven den bröllopssed, hvarmed jag här ämnar sysselsätta läsaren. Huruvida min förslagsteori om stablekens samband med Fröskulten med antydda områdesvidgning förlorar sin möjlighet eller sannolikhet blir en senare fråga. Mot denna hypotes har Lampa icke opponerat sig utan snarare tvärtom.

Det är som sagdt icke om förra delen af Lampas anteckning, skildringen af stabbdansen, som jag här vill yttra mig, utan om dess senare del, den som handlar om att »skjuta björn». Redan vid författandet af min uppsats om »Kvarlevor av en Frösritual» föll denna seds sannolika samband med stabbupptåget mig i ögonen, men som jag icke vågade däri spåra, än mindre söka påvisa något samband med guden Frös kult, utelämnade jag allt omnäm-

nande af detta bröllopsupptåg. Egendomligt fann jag det dock, att denna folksed tycktes ha i viss mån samma utbredning i vårt land som stabbupptåget. Lampas bestyrkande uppteckning blef mig därför i detta hänseende synnerligen märklig och värdefull.

Såsom läsaren af Fataburen torde erinra sig framgår af Lampas skildring, att man i Larvs socken i Laske härad i Västergötland vid bröllop utförde ett upptåg, som kallades »skjuta björn», och som tillgick så, att en person klädde sig i en vrängd päls och sprang ut i skogen och gömde sig. De andra gästerna gingo nu ut att leta rätt på »björnen», och när han anträffades, låtsades man med ett löst skott fälla honom. Därpå gjorde man en bår af grenar och bar på denna hem bytet, hvarefter man »drack björnens graföl». Så långt Lampa. Jag vill genast fästa uppmärksamheten vid det sist anförda draget, att »björnens graföl» dracks, ty detta är tydligen här något väsentligt.

År 1903 antecknade jag i Anundsjö socken i Ångermanland följande. Bröllopsdagarna utfylldes med hvarjehanda upptåg. Så t. ex. klädde på ett ställe en af karlarna ut sig till en björn och klättrade upp på fähustaket. Man rusade nu ut med hvarjehanda tillhyggen, bössor o. s. v. och låtsades skjuta honom, och han trillade då ned. Nu skulle man slakta honom och ta blodet. Inne vid barmen bar den till björn utklädde en kutting med brännvin gömd, och ur denna »sög man hans blod».

Något direkt bevis för ett dylikt låtsadt förtärande af björnblod vid bröllop kan jag visserligen icke vidare anföra, men några indirekt bestyrkande uppgifter ser jag mig i tillfälle att andraga. I Malungs socken i Dalarna utflyttades sista bröllopsdagen ett långbord och tvänne långsäten på gården, och på bordet ställdes två kittlar, fyllda med en blandning af brännvin och dricka (öl). Under bordet låg en utklädd person med en kagge. Denne kallades »björn». När allt var i ordning, lyftes brud och brudgum upp på den ena bänken och drucko där hvarandra till. Därefter upplyftes på den andra bänken man och kvinna par efter par hela bröllopslaget igenom och hälsades med en skål af brudparet, som hela tiden kvarstod på sin bänk. Sedan alla skålar druckits, framkom »björnen»

och insamlade gåfvor åt brudparet, hvarefter bröllopslaget upplöstes och högtiden var slut.¹

Likheten mellan ståendet på bänken och ståendet på stabben är i ögonen fallande, och tvemänningsdrickandet på bägge hållen är tydligen identiskt². Men vid nyss skildrade upptåg är det »björnen», som innehar rolighetsmakarens, stabbgubbens, roll och gör insamlingen, och tydligt är att denna insamling står i direkt samband med tvemänningsskålen, till hvilken »björnen» äfven genom sin närvaro under bordet — såsom ett dödadt djur — otvifvelaktigt står i något lätt anadt förhållande.³ Att den kagge »björnen» hade hos sig under bordet haft någon användning, fastän detta icke vidare omnämnes, är nämligen uppenbart, och synnerligen antagligt synes, att den motsvarar den kutting, hvarur man i Ångermanland »sög björnens blod». Vida mindre ursprungligt framstår här omtalade bröllopsbruk i Malung i Hülphers dock redan vid medlet af 1700-talet gjorda uppteckning. Enligt denna var det den sista sån öl, som inbars vid bröllopet, hvilken kallades »björnen», och dennas införande var ett tecken att högtiden var slut.⁴ Äfven här förbindas dock tydligt »björnen» och drycken intimt med hvarandra.

Antagandet att förtärandet af »björnens blod» äfven på de håll, där visserligen ett björnupptåg men ingen antydan om någon därmed förbunden dryckessed omtalas, dock en gång ingått i detta såsom ett viktigt moment, synes mig mer än sannolikt, och detta antagande bestyrkes, såsom vi längre fram skola finna, äfven af utomsvenska folkseder.

Utom från redan nämnda socknar i Dalarna finnas från samma landskap anteckningar om leken att »skjuta björn» från Nås och Floda socknar. Sannolikt har plägseden på förra hållet utöfvats på ett sätt, som erinrat om det bröllopsbruk i Malung, som redan skildrats. Arosenius omtalar i korthet, att man vid bröllopet skju-

¹ F. Arosenius, Beskrifning öfver provinsen Dalarne. Malungs socken. Falun 1864, s. 29—30.

² Jfr förf:s anf. upps. »Kvarlevor av en Frösritual».

³ Beträffande detta senares egenskap af en Frösrät hänvisas till Magnus Olsen, »Fra gammelnorsk myte og kultus», s. 32, i Maal og Minne 1909.

⁴ Hülphers dagbok, Vesterås 1763, s. 273.

tit med löst krut på någon, som utklädt sig till björn. Han meddelar ock, att denna sed omkring medlet af 1800-talet upphört till följd af en olyckshändelse, i det att af misstag ett skarpladdadt gevär afsköts mot den förklädde. Denne var en soldat, hvilken egenomligt nog råkade bära tillnamnet Björn.¹ Från Floda socken förmåler Maximilian Axelsson vid medlet af 1800-talet, att leken där förekom. Den tillgick dock där så, att man gjorde »ett beläte af skinn, i någon likhet med en björn», och på detta sköto männen till måls. För deltagande i detta nöje insamlades sedan penningar, hvilka tillföllo de fattiga och länslasarettet.² Att här i fråga varande brölloppsed äfven förekommit i andra socknar i Dalarna synes intygas däraf, att ännu i senare år vid bröllop i Mora utförts en i detta sista stadium nog så enkel lek kallad björndansen, hvilken utfördes så, att de dansande männen stödda blott på tårna och händerna och med kroppen utsträckt hoppade i takt efter musiken. Eljest synes med »björndans» äfven ha betecknats den danstillställning, som hölls på trolofningsdagen eller på första lysningsdagen. Så var förhållandet i Mora och äfven på Sollerön, hvarest den blifvande brudgummen också kallades »björnen», men »sen de gjort tillställningen på stabben var det slut med björn, då var han dödad».³ I Boda socken kallade man skjutandet vid trolofning »att skjuta björnen». Förbundet med denna senare för benämningen ursprungligen främmande plägsed möter uttrycket »skjuta björnen» också i Härjedalen. Öberg meddelar härom, att, ehuru bröllopet vanligen hålles på våren, så flyttar den blifvande bruden redan på hösten till det nya hemmet. Denna flyttning, hvilken alltså är att jämställa med eller förbundits med trolofning, kallas björnfärd, och det därvid förekommande skjutandet till ära för de unga tu kallas att »skjuta björnen».⁴ Det är således i dessa bägge sist anförda fall med den gamla egentliga, ej kyrkliga, bröllophögtiden, som »skjuta björnen», om ock blott till talesättet, sammanställles.

¹ Arosenius, Beskrifning öfver provinsen Dalarne. Nås socken. Falun 1864 s. 30.

² M. Axelsson, Vesterdalarne, Stockholm 1855, s. 23.

³ Anteckning i Nord. Museets arkiv af amanuensen Louise Hagberg.

⁴ S. Öberg, Från Härjedalen, s. 15, i Svenska landsmålen, h. 74 (1902).

Ett ålderdomligt drag hos här ifrågavarande bröllopslek framskymtar sannolikt i följande uppteckning från Medelpad. Här förklädde sig vid bröllopet någon af gästerna i en björnhud, och denna »björn» låtsades man nu jaga och skjuta samt slutligen få, hvarefter skinnet utbreddes på ett par stolar. På dessa placerades, trots deras motstånd och försök att undfly, sedan en gosse och en flicka, hvilka man trodde hålla af hvarandra eller som allmänna meningen ville para ihop.¹ Detta placering på det öfver stolarna bredda björnskinnet motsvarar således i stabbupptåget uppträdet på stabben. Någon dryckesrit omnämnes dock icke i anförda meddelande, men man torde ha all anledning att misstänka, att ett tveänningsdrickande en gång förekommit äfven i samband med det medelpadska upptåget. Märkligt nog intogo äfven hos lapparne de trolofvade plats på en björnhud.²

På den afsides belägna Norderön i Jämtland tyckes slutligen in på 1870-talet en rudimentär kvarleva af här i fråga varande folksed hafva bibehållit sig såsom en mindre lämplig barnlek. Denna lek, hvilkens benämning »bröllopsleken» synes ge ett otvetydigt intyg om dess ursprung, slutade med att en bland deltagarne gömde sig i skogen och där uppsöktes och i triumf återfördes. Denna kallades »björnen».³

De landskap i vårt land, där bröllopsseden att »skjuta björn» förekommit eller kan spåras, äro således, försåvidt jag hittills vet, Västergötland, Dalarna, Härjedalen, Jämtland(?) Medelpad och Ångermanland. Ej blott åtskilligt i själfva bröllopssederna utan äfven dessas utbredning synes således starkt antyda något samband på ett eller annat sätt mellan »björnsjutningen» och stabbdans.

Utanför Sverige förekommer uppträdet af en till björn förklädd person i samband med bröllop närmast på Rügen. Denna »björn» uppenbarar sig en kväll strax före bröllopet (der Potterabend) och håller en moralpredikan för den blifvande brudgummen att taga

¹ Anteckning i Nord. Museets arkiv af amanuensen Louise Hagberg enl. meddelande af fru A. Wide, Sundsvall.

² v. Düben, Lappland och lapparne, Stockholm 1873, s. 278 (efter Fjellner).

³ Meddeladt af intendenten A. Behm.

allt med jämnmod i det stundande äktenskapet. Man förklarar nämligen denna björnfigurs uppträdande sålunda: En äkta man hade för ovana att alltid brumma öfver sina husliga förhållanden. Till straff förvandlade honom hans svärmor till en björn, och såsom sådan måste han i hela tio år följa en björnförare, tills han omsider, när han förevisades vid ett bröllop, plötsligt återfick mänskligt utseende och talförmågan. Erfaren genom sitt eget öde höll han nu ett varnande tal till brudgummen.¹ Det spår vi här anträffa af den gamla bröllopsritualen är således i hög grad utplånadt och omdanadt. Mera rituellt kynne företer emellertid den en björn representerande mannens roll i de orter af norra Tyskland och Schweiz, där han vid bröllop uppträder klädd i ärthalm såsom »der erbsenbär». Denna bröllopsbjörn ledes af en »smed». I synnerhet framträder dock den rituella karaktären, om vi uppsöka denne »erbsenbär» i ett annat sällskap, nämligen i fastlagsupptågens larmande följe.² I Egerland i Böhmen ledes under fastlagen en i halm förklädd person, kallad »fastnachtbär», från hus till hus och bjuder härunder öl ur en kanna, som han håller mellan framtassarna.³

I södra Württemberg utgöres fastlagsbjörnen af en halmfigur, iförd ett par gamla byxor. I halsen på denna figur har man dolt en färsk blodkorf eller en med blod fylld blåsa. Efter att en formlig dom uttalats, halshugges denna figur och blir sedan på askonsdagen begravnen vid sockenkyrkan. Detta kallades »die Fastnacht begraben». Stundom händer ock, att halmbilden nedgräfvnes i gödselstaden eller kastas i något vatten.⁴ Då denna »erbsenbär» under fastlagen utan allt tvifvel är ytterst nära besläktad med den »erbsenbär», som uppträder vid bröllop, och denna åter måste vara identisk med den svenska bröllopsbjörnen, följer däraf, att vi äfven i denna folksedsföreteelse möta samma förhållande, som jag i »Kvarlevor av en Frösritual» (s. 510) påvisat, nämligen att de hedniska

¹ N. Jahn, Volkssagen aus Pommern u. Rügen, Berlin 1890, anf. i A. Wien, Die Insel Rügen, 1912, s. 15.

² E. H. Meyers Germ. Mythol. (1891) s. 213.

³ Reinsberg Düringsfeld, Das festliche Jahr, 2 uppl. 1898, s. 84; A. John, Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen, 1905, s. 41—42.

⁴ Mannhardt, Wald u. Feldkulte I (1875) s. 410—411.

bröllopsriterna äro desamma som fruktbarhetsriterna vid vår och årskifte. Mannhardt förklarar ock såväl fastlags- som bröllopsbjörnen såsom en växtlighets- och fruktbarhetsdämon.

Särdeles tydlig framstår bröllops- och fastlagsbjörnens väsensidentitet i följande folksed i Gagnefs socken i Dalarna, hvilken omtalades i pressen år 1894.¹ Den 22 februari, »Petter Katt», eller enligt annan uppgift den 24 februari, Mattsdagen, räknas som den första vårdagen. »Matts kastar heta stenen» är ett vanligt svenskt talesätt. I Karl den stores kalender (slutet af 700-talet) ingår våren den 22 februari. Denna dag formade man till en stor björn, i hvars nos en ring med ett tåg var fäst. Inuti björngestalten doldes två pojkar, hvilkas ben bildade björnens fram- och bakben. Under fiolmusik leddes nu denna »björn» från by till by af två maskerade ynglingar, hvilka buro pinglor vid knäna. Framför gick ett par, som föreställde brud och brudgum, beledsagade af grannt utstyrda brudtärnor. Tåget afslutades af en med ett spö utrustad påfösare. Såsom synes möter oss här fastlagsbjörnen i förbindelse med ett bröllop, visserligen simuleradt, men dock ursprungligen nog så allvarsamt menadt — en hieros-gamos-rit. Ty att det i tåget deltagande brudparet är väsentligen detsamma som det vi känna såsom fastlagskung och fastlagsdrottning, majgrefve och majgrefvinna o. s. v. ligger i öppen dag.

Det är dock uppenbart, att det är bröllophögtiden som lånat björnupptåget liksom åtskilliga andra ceremonier och riter från vårhögtiden eller årskifteshögtiden och icke tvärtom. I vårhögtiden får björnens uppträdande en mycket naturlig förklaring. Att den under vintern i sitt ide eller hos de underjordiska dolda och af dem närda² björnen uppenbarar sig på första vårdagen bör ju vara ett betryggande tecken för att vinterns, »björnnattens», valde då lycktat. Björnen var ett sommartecken. Med den förestående sommarens fruktbarhet står ju ock vegetationsbrudparet i intimt samband. Det är Frö och Gerd — eller hvad fruktbarhetsgudaparet må ha hetat — som fira sitt biläger.

¹ T. ex. Stockholmstidningen 1/3 1894 (efter Falu läns tidning).

² Broman, Helsingboken (1900) s. 150; Turi, Muittalus samid birra, 1910, s. 170.

Men något samband mellan Frö och björnen torde myterna och sagorna ingenstädes antyda. Däremot har man från mytologiskt håll funnit skäl att samställa björnen med Tor,¹ hvilken ju ock, och väl med äldre rätt än Frö, var icke blott äringens utan äfven äktenskapets gud och i sin egenskap af åskgud väl äfven sommarens gudom. Björnens nära förhållande till åskguden tyckes ock bestyrkas från finskt-ugriskt håll. Enligt såväl vogulisk som ostjakisk saga har björnen ursprungligen befunnit sig hos Torom i himmelen men därifrån nedsänkts i en vagga till jorden, en tro som äfven förekommit bland finnarne.² Med beträdandet af detta folkgebit äro vi inne på björnkultens egentliga område, hvilket sträcker sig från våra lappmarker genom Nordasien bort till ainoerna, ja in i Nordamerika. Och på detta håll få vi fullt nöjaktig och omedelbar förklaring på, huru björnen, ehuru en guds representant eller skyddsling, kan rituellt dödas. Direktast torde detta uttalas hos ainoerna och några ostsibiriska folk, men det framgår tydligt nog äfven af lapparnas björnriter. Björnens dödande är, ehuru förenadt med ett sakramentalt förtärande af hans blod och kött, endast en handling för hans återsändande till den gudomlighet, hvilkens representant eller sändebud han är. Denna gudom är hos här antydda folk skogens eller bergens gud.³ Ehuru allt dödande af en björn därför är förbundet med religiösa, invecklade ceremonier⁴, är det dock hos de antydda ostasiatiska folken egentligen vid en särskild årsfest som det *sakrala* björndödandet eger rum.

Förhölle det sig nu så, att den svenska bröllops- och vårfestbjörnen till sitt väsen stode i någon frändskap med de sibiriska folkens offerbjörn, skulle däraf följa, att Mannhardts förklaring af den tyska »erbsenbär», »strohbar», »roggenbär» såsom ursprungligen en sädes och skördedämon⁵ vore oriktig. Vårfesternas björn såsom »eine Darstellung des wieder ins Land einziehenden Wachstums-

¹ Så Grimm, och senare E. H. Meyer, *Germanische Mythologie* (1891) s. 103.

² U. T. Sirelius i *Zeitschrift der finnischen Altertumsgesellschaft*, b. 26 s. 8—9.

³ Frazer, *Spirits of the corn and of the wild*, d. 2 (1912) s. 180 ff. Jfr Randulf, *Relation etc.* utg. af J. Qvigstad (1903) s. 27.

⁴ Se t. ex. J. A. Friis, *Lappisk Mythologi* (1871) s. 155 ff.

⁵ *Mythologische Forschungen* (1884) s. 166—167.

geistes» vore icke en sekundär utan fastmer den åtminstone relativt primära björnrollen inom årsfestriterna. Under denna förutsättning torde det vidare icke håller vara allt för dristigt att tänka sig den möjligheten, att det med sommaren åter uppträdande, brummande, muskulösa rofdjuret af en primitiv och naiv fantasi kunnat samställas med den under den varmare årstiden åter framträdande åskan. Men redan långt innan denna åskådning utbildat sig, hade björnen på grund af sin jämnställdhet med människan i förstånd och sin öfverlägsenhet öfver henne i kroppskrafter — sitt »en mans vett och sin sex mans styrka» — otvifvelaktigt varit ett föremål för den primitiva människans vördnad och kult och ett väsen, med hvilket hon gärna ville på ett eller annat vis räkna blodsfrändskap eller väsensgemenskap.

Matsmässa i Gagnef.

På spaningsfärd efter en gammal folksed.

Af

Louise Hagberg.

Stadd på resa i Dalarna i februari månad innevarande år i och för upptecknande af ännu kvarlevande folkseder och folktro hade jag bland annat fått i uppdrag att taga reda på Matsdagens firande i Gagnef. Såsom i föregående uppsats, sid. 7, finnes omnämndt, hade uppgifter varit synliga i pressen år 1894 om att Mats då skulle ha »firats med björn» jämte brudpar och grannt utstyrda brudtärnor. Strax efter min ankomst till Dalarna aflade jag ett kort besök i Gagnef, och föreföll det då, som om det icke skulle möta några vidare svårigheter att infånga »björnen», ty af en person, som varit åsyna vittne till ett sådant upptåg, erhöll jag löfte om att man skulle söka åstadkomma ett dylikt Matsfirande instundande Matsmässa (d. 24 febr.). Enligt sagesmannens uppgift hade Mats för en 10 år sedan firats med björn i byn Björka på så sätt, att två karlar bildade